

La cooperació territorial transpirinenca en el context de l'Arc Mediterrani

Antoni Durà i Guimerà

*Departament de Geografia
Universitat Autònoma de Barcelona
antoni.dura@uab.cat*

Resum

L'article avalua la cooperació territorial entre els territoris a banda i banda del Pirineu, prenent la seva àrea oriental i emmarcant-la en el context més ampli de l'Arc Mediterrani. El recurs al concepte braudelià de *longue durée* permet veure la cooperació territorial com a part d'una nova etapa d'integració europea i major pes dels governs subestats. Les euroregions i altres vies de cooperació estan facilitant de nou l'aproximació entre territoris que les fronteres estatals havien aïllat durant els darrers segles. La cooperació territorial també té un paper creixent en la política de veïnatge de la UE. Tanmateix, caldrà encara superar molts obstacles per arribar a unes relacions transfrontereres veritablement fluides. Més enllà de realitzacions materials o de noves normatives, cal també un canvi en els mapes mentals de la ciutadania i de les institucions.

Paraules clau: cooperació territorial, Pirineus, Arc Mediterrani, fronteres, euroregions.

Resumen: *La cooperación territorial transpirenaica en el contexto del Arco Mediterráneo*

El artículo evalúa la cooperación territorial entre los territorios a uno y otro lado del Pirineo, tomando su área oriental y enmarcándola en el contexto más amplio del Arco Mediterráneo. El recurso al concepto braudeliàno de *longue durée* permite ver la cooperación territorial como parte de una nueva etapa de integración europea y mayor peso de

los gobiernos subestatales. Las euroregiones y otras vías de cooperación están facilitando de nuevo la aproximación entre territorios que las fronteras estatales habían aislado durante los últimos siglos. La cooperación territorial también tiene un papel creciente en la política de vecindad de la UE. Sin embargo, habrá que superar todavía muchos obstáculos para llegar a unas relaciones transfronterizas verdaderamente fluidas. Más allá de realizaciones materiales o de nuevas normativas, es necesario también un cambio en los mapas mentales de la ciudadanía y de las instituciones.

Palabras clave: cooperación territorial, Pirineos, Arco Mediterráneo, fronteras, euro-regiones.

Abstract: *Transpyrenean Territorial Cooperation in the context of the Mediterranean Arc*

The article evaluates Territorial Cooperation between the territories on both sides of the Pyrenees, taking its Eastern area and framing it in the broader context of the Mediterranean Arc. The use of Braudel's concept *longue durée* allows understanding Territorial Cooperation as part of a new phase of European integration and greater importance of sub-state governments. Euroregions and other forms of cooperation are facilitating a new approach between territories separated by state borders during the last centuries. Territorial Cooperation has also a growing role in the EU neighbourhood policy. However, we must still overcome many obstacles to achieve truly smooth cross-border relations. In addition to material achievements or new regulations, a change in mental maps of citizens and institutions is also required.

Keywords: Territorial Cooperation, Pyrenees, Mediterranean Arc, borders, euroregions.

* * *

Per entendre les relacions que avui s'estableixen a través de la frontera dels Pirineus, cal partir indefectiblement d'un fet: hi ha actualment una nova voluntat política de reforçar aquests vincles, fruit d'una capacitat creixent dels governs territorials del seu entorn. En aquests moments aquest és un fenomen estès per tota la Unió Europea, i que també es va donant de forma creixent en altres regions del món. Podríem dir que aquesta tendència generalitzada és fruit de dues causes que conflueixen: el lògic desig de connectar-se amb els veïns més propers, dificultat en els darrers segles per una impermeabilització dels límits fronterers, i d'altra banda, l'etapa històrica d'integració europea i de globalització que s'està obrint en les últimes dècades. Amb la tardana entrada d'Espanya a la CE –només tres anys abans de la caiguda del mur de Berlín– els dos processos se superposen encara més en el temps pel que fa al *limes* pirinenc. També cal tenir present que dos dels territoris entorn d'aquesta frontera, el País Basc i Catalunya, es reconeixen ells mateixos com a fets nacionals que, a més, es manifesten a ambdós costats de la delimitació. Aquesta realitat embol-

calla tota la història mateixa de les relacions transpirinenques, i marca la manera com s'estan desenvolupant en l'etapa actual.

Aquest article se centra en el vessant oriental pirinenc, per emmarcar-lo en una dinàmica territorial més àmplia, la de l'anomenat Arc Mediterrani, que abraça territoris no estrictament fronterers, però que han compartit una llarga trajectòria de relacions (no sempre pacífiques, com passa arreu). Justament, la interpretació de l'actual canvi i el seu context en una perspectiva històrica àmplia, permet veure el fet fronterer com una realitat temporal, pròpia d'una determinada etapa associada a la consolidació dels estats moderns. Per a fer una prospecció temporal d'aquestes transformacions, pot ser oportú recórrer al marc metodològic aportat per l'historiador Fernand Braudel referit als grans períodes històrics, la coneguda com a *longue durée*. La referència sembla adequada, amb més motiu quan l'influent autor de l'escola dels *Annales* la va aplicar inicialment per analitzar els canvis en la seva tesi doctoral editada el 1949 amb el títol *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. El recurs a aquest enfocament constitueix la primera part de l'article. La segona part se situa en el present, on es tracta del context (el desenvolupament de la cooperació territorial en el marc de la consolidació de la Unió Europea) i de la realitat concreta d'aquesta cooperació a l'Arc Mediterrani i, específicament, al voltant del Pirineu. Les reflexions finals avaluen els avenços assolits, les limitacions de l'actual model de cooperació, i les perspectives que es poden obrir en un futur proper.

1. L'Arc Mediterrani i la *longue durée* de Braudel

Un equip del Departament de Geografia de la UAB hem vingut explorant el concepte d'Arc Mediterrani com a realitat geogràfica, estretament vinculada al que avui s'anomena, en llenguatge de la UE, la *cooperació territorial*¹. L'expressió *Arc Mediterrani* és ambigua, en el sentit que s'aplica a una extensió variable de territoris de la Mediterrània occidental europea, que forma talment un arc, als extrems del qual es troben Andalusia i Calàbria, i que inclou també les illes de l'interior d'aquest arc. Una versió més reduïda és la que va de València a la Ligúria o la Toscana, incorporant un conjunt de territoris que en les darreres dècades han experimentat un important dinamisme. És el que, per exemple, Roger Brunet (1989) identificava com a complementari de la *Banana blava*, columna vertebral de l'economia europea. Aquest arc més reduït té com a signes del seu potencial els seus ports: València, Barcelona, Marsella, Gènova. És a través d'ells que s'han canalitzat una bona part dels fluxos de la

1. Grup Arc Mediterrani i Euroregions. Vegeu, p. ex., el dossier editat per Durà i Oliveras (2010) "Arc Mediterrani, euroregions i cooperació transfronterera", la tesi doctoral de Xavier Oliveras (2009) i, específicament per al Pirineu: Oliveras i Durà (2011). Un llistat de publicacions del grup relacionades amb el tema es troba a <http://euroarcmed.wordpress.com/publicacions/>

globalització, sobretot els corresponents a les mercaderies. I a la vegada, els ports són icones del passat d'aquestes ciutats.

Entre les aportacions de Fernand Braudel a la historiografia contemporània, una de les de més ressò és la referida a les escales temporals. Defensava que els esdeveniments s'han d'analitzar a través de diferents escales de temps, superposant les quals es pot obtenir una comprensió més complexa de la realitat històrica, i va posar l'accent en l'escala del llarg termini –la *longue durée*– que pot abastar alguns segles i ens assenyalava les grans etapes de la història (una reflexió sobre aquest marc conceptual es troba també a Braudel, 1958). Aquesta perspectiva, per ell fonamental, havia de complementar-se amb unes altres referides al mitjà termini (cicles econòmics i socials) i a l'anàlisi dels esdeveniments històrics més concrets. També va treballar per l'aproximació més comprensiva dels fets històrics, el que anomenava Història global, i l'aproximació entre les diverses ciències socials. S'ha assajat aquí, doncs, d'exposar unes etapes de la *longue durée* associades a l'Arc Mediterrani, per tal de valorar millor la fase en la qual es desenvolupa avui la cooperació territorial en aquest àmbit.

a. La Mediterrània occidental medieval: una xarxa de ciutats en competició

És sabut que Braudel retrata en l'esmentada obra sobre el Mediterrani la transició entre dues grans etapes històriques: la que s'acaba és la que ha tingut per centre de l'Europa medieval la Mediterrània; la que s'acosta, la del desplaçament de l'economia i la política europees cap a l'Atlàntic. L'historiador hi exposava de quina manera la Mediterrània del segle XVI (la de l'Imperi de Felip II) era al final d'una etapa de *longue durée*, un període en el qual les ciutats mediterrànies havien tingut un protagonisme destacat, a banda i banda de mar, aglutinant entorn d'elles àmbits territorials que avui qualifiquem de *regionals*. A la Mediterrània occidental hi veiem Gènova, Milà, Pisa, Florència, Nàpols, Marsella, Avinyó, Montpeller, Tolosa de Llenguadoc, Barcelona, Saragossa, València, Ciutat de Mallorca, Màlaga..., i a la riba sud, Tànger, Orà, Bugia, Alger, Tunis, Djerba, Trípoli, etc, competint i lluitant pel control de les rutes comercials d'Orient. A la vegada, entre elles hi havia una densa xarxa de fluxos comercials que alimentava el conjunt. Braudel escriu:

“La Méditerranée, région de villes, nous ne découvrons pas cette vérité banale, mille fois redite, mais qu'il faut lier à ses conséquences. L'ordre routier et urbain est, par excellence, l'ordre humain de Méditerranée. Il domine tout. L'agriculture, même modeste, aboutit à la ville, est commandée par elle; à plus forte raison ses très grandes réussites. A cause des villes, la vie des hommes est plus précipitée que ne le voudraient les conditions naturelles. Grâce à elles les activités d'échange font primes sur les autres... Toute histoire, toute civilisation de la mer est leur œuvre. (...) Tout aboutit à elles: Le destin de la mer ne tient souvent qu'au triomphe d'une route, d'une ville aux dépens

d'une autre route, d'une autre ville, même au XVIe siècle où tout semble appartenir, mais n'appartient pas encore aux grands Empires et aux États territoriaux." (Braudel, 1990, p. 340-341).

Els treballs de Braudel sobre aquest període a la Mediterrània, i els de nombrosos altres estudiosos d'aquest període estan plens d'exemples dels llaços comercials, polítics, i humans de tota índole que es donen a la Mediterrània occidental, llavors un territori políticament fragmentat, però tanmateix molt permeable. La historiadora Adela Fábregas, de la universitat de Granada, estudiant les relacions del regne de Granada amb els estats cristians de l'època, ho il·lustra en una comunicació sobre transports a l'Europa de la baixa edat mitjana: es fixa en el paper de Florència com a potència marítima, malgrat no tenir sortida directa al mar. El relat de l'activitat d'un destacat empresari florentí ho retrata bé:

"La compañía Dantini nos ofrece uno de los ejemplos más acabados y mejor conocidos de la organización mercantil florentina. Fundada en 1382 por Francesco di Marco, mercader natural del centro lanero de Prato, su actividad se prolongará hasta la muerte del socio fundador, en 1410. A partir de la primera sede de Aviñón, se levanta un sistema de haciendas independientes y con una autonomía jurídica y de gestión que permite aprovechar en cada territorio las ventajas de orden fiscal que cada gobierno concedería a sus súbditos. Francesco di Marco siempre será el socio capitalista mayoritario de todas y cada una de ellas, acompañado por los socios directores de las respectivas casas, siempre naturales de la localidad en la que se ha abierto la nueva representación. El sistema queda finalmente conformado por un total de ocho haciendas, seis de ellas de carácter comercial en Aviñón, Pisa, Prato, Florencia, Génova y Barcelona, esta última con dos filiales en Valencia y Mallorca, además de una industrial localizada en Prato, y una financiera fundada en Florencia en 1398. [...] Su ámbito de actuación es preferentemente occidental, con importantes contactos en la franja costera mediterránea del sur de Francia y litoral catalán, favorecidas por esta ampliación comercial hacia Occidente operada desde el siglo XIII. La hacienda de Aviñón, que se apoya en Niza, Montpellier, Arlés, Marsella y Aigües Mortes, es el eje nodal de las conexiones que llegan desde el norte de Europa por París a través del Rin, y del Mediterráneo y Cataluña a través de Narbona, Perpiñán y Colliure, áreas todas ellas en las que la actividad marítima queda asociada indisolublemente a la terrestre." (Fábregas García, 2001, p. 107).

El conjunt del text continua ple de referències als estrets vincles que totes aquestes àrees i les del seu entorn han establert (per exemple, la via comercial que, des de Flandes, passa per Tolosa i a través dels Pirineus arriba a Barcelona, p. 128). El text indica no només uns emplaçaments, sinó també les complicitats humanes establertes a través de l'activitat econòmica. Complicitats que, d'altra banda, s'entrecruaven amb conflictes oberts o accions de pirateria en la contínua disputa per les rutes comercials mediterrànies i europees.

b. Els estats moderns i la impermeabilització de fronteres (ss. XVI – XIX)

Després, en la nova etapa de *longue durée* que descrivia l'historiador, dues realitats experimentaven un canvi profund: el centre del món es desplaçava del Mare Nostrum cap a l'Atlàntic, a partir de la titànica tasca de la colonització americana, mentre –com anuncia el text esmentat– l'estructura geopolítica condueix a la forja dels estats moderns, amb una estructura progressivament més centralitzada. S'ha dit manta vegada que aquesta realitat es consolida a l'Europa de després de Westfàlia, per damunt dels esquemes medievals del Sacre Imperi Romà, el sistema feudal i les ciutats-estat. En el nostre entorn, França serà el model d'estat unitari (de monarquia absoluta primer, d'estat liberal jacobí després) que Espanya seguirà plenament al s. XVIII, i que en el cas italià s'aplicarà a mitjan segle XIX. L'esdevenir dels respectius territoris haurà de seguir cada vegada més el dictat de les capitals estatals.

L'impacte d'aquesta dinàmica es fa notar directament també en la frontera francoespanyola, com han fet notar nombrosos autors (entre altres, són interessants Fernández de Casadevante, 1985; Sahlins, 1993). El seu establiment el 1659 va ser una de les conseqüències de la Pau de Westfàlia. Encara que aviat es van notar els efectes dels diferents règims administratius i legals, en una primera fase es va mantenir una notable permeabilitat entre les poblacions veïnes. Al segle XIX, però, el control es fa més rigorós. El Tractat de Límits de 1856 entre Espanya i França, amb l'Acta de delimitació entre Espanya i Andorra el mateix any, afecta profundament les activitats transfrontereres pirinenques, com ara els *tractats d'aliança i faceries*. Aquests acords de caràcter local entre comunitats de muntanya es remuntaven a l'edat mitjana, i durant els segles XVII i XVIII havien experimentat fins i tot una forta empenta: la base dels acords era la cooperació en l'àmbit dels drets de pastura, però també incorporaven l'ajuda mútua en temps de guerra (Camiade, 2001). El Tractat de límits i les seves disposicions addicionals només van recollir part d'aquests acords. Malgrat que una Comissió Internacional dels Pirineus, creada el 1875, havia d'atendre els problemes derivats de la interpretació del Tractat i fer propostes als estats per a la seva resolució, la realitat és que aquestes peticions pràcticament mai no eren ateses (Oliveras i Durà, 2011, p. 51).

c. Estats unitaris liberals i industrialització

Tanmateix, cal tenir en compte també la diversitat de situacions en cada estat i en cadascun dels territoris específics. En el període que cobreix el segle XIX i la primera meitat del XX es produeixen canvis de gran profunditat, que bé podem interpretar com un cicle temporal amb entitat pròpia, i que aquí interessa considerar en dues perspectives: la política (desplegament de l'estat unitari liberal), i l'econòmica (revolució industrial).

Des del punt de vista polític, és sabut que el model unitari no s'aplica amb la mateixa eficiència en cadascun dels tres estats, per les trajectòries històriques de cadascun d'ells. La permanent inestabilitat política a Espanya, la tardana unificació italiana, el divers impacte de la participació en els conflictes europeus (de la guerra francoprussiana a les guerres mundials, i també la civil espanyola...), i tants altres elements del mitjà i el curt termini braudelians, contribueixen a definir estructures polítiques, i també a esculpir mentalitats col·lectives. Germà Bel (2011), per exemple, ha abordat recentment la construcció geopolítica centralitzada en el cas d'Espanya, establint similituds i diferències en relació amb el model francès, sobretot pel que fa al patró territorial d'infraestructures de transport.

Des de la perspectiva econòmica, hi ha un altre element que hi juga un paper important: la diversitat d'èxit dels esforços de la industrialització en els diferents territoris de l'Arc Mediterrani. En aquest sentit, s'ha parlat més sovint d'aquells on es va aconseguir consolidar: Catalunya i la Llombardia en són els màxims exponents, fet que ajuda a entendre el seu pes en els respectius estats. Però s'insisteix menys en el fet que els esforços es van produir pràcticament arreu de l'Arc Mediterrani, sovint amb èxits importants. Més enllà dels recursos de matèries primeres, les capacitats per controlar les tecnologies s'anaven difonent amb rapidesa, amb el desplaçament de tècnics. També hi havia la qüestió dels capitals, però hi hagué en la majoria de casos certes capacitats d'acumulació. Nombrosos autors han demostrat l'existència de processos industrialitzadors força exitosos en territoris on una imatge tòpica semblava negar-ho. Se'n poden triar dos, un per a cada banda dels Pirineus, on es poden apuntar alguns paral·lelismes: n'hi ha prou amb esmentar els treballs pioners d'Ernest Lluch per al País Valencià (1976) o de Marcel Roncayolo (1990) per a Marsella.

d. El context d'avui: l'Arc Mediterrani i la integració europea

En tot cas, el final de la darrera conflagració mundial va portar a iniciar un camí cap a un nou marc geopolític (constituïció de les Nacions Unides a partir del precedent de la Societat de Nacions, creació de la Comunitat Europea...), que les dinàmiques de la globalització de les darreres dècades han consolidat pel que fa a l'àmbit mediterrani: d'una banda, els processos de governança multinivell tendeixen a tenir un pes cada vegada major, tant per sobre com per sota dels estats; de l'altra, es produeix una redistribució del pes dels grans focus econòmics (especialment cap a l'Àsia oriental, també a l'Amèrica Llatina). És en aquest nou context que cal interpretar les polítiques que en el futur es desenvoluparan en aquesta àrea. I per tant, cal tenir presents les capacitats polítiques i de gestió d'aquests actors, alguns nous (les institucions internacionals), d'altres amb una renovada presència (regions i ciutats).

2. La diversitat de la cooperació territorial a l'Arc mediterrani

La cooperació territorial en el marc de la Unió Europea és un procés particular propi d'aquesta organització, en la mesura en què la mateixa UE és un cas únic també d'associació internacional, amb uns profunds llaços d'integració, i un gradual traspàs de sobirania dels estats. Així, la cooperació territorial ha esdevingut un instrument bàsic de cohesió europea, ja que precisament actua permetent la interacció entre territoris de diferents estats, sovint –no sempre– en zones frontereres. Des de pràcticament els seus inicis, el procés d'integració europea va donar resultats en l'àmbit de la cooperació territorial entre àmbits regionals i locals dels diversos estats. Entre ells destaca el pes i la creixent estabilitat de les anomenades euroregions, o regions europees transfrontereres. Tanmateix, existeixen altres vies sobre les que transita aquesta cooperació, bàsicament a través de programes específics que agrupen conjunts territorials diversos, i que també es defineixen segons els actors que hi participen.

2.1. Regions transfrontereres: les euroregions

Un dels fruits més interessants i singulars de la cooperació territorial a Europa ha estat l'aparició d'entitats estables que agrupen territoris (regionals, locals) de diversos estats, que acorden un tipus de col·laboració estable, i que gestionen part dels recursos abans esmentats. Entre els territoris que les formen no necessàriament ha d'existir una contigüitat geogràfica (cas dels *Quatre motors d'Europa*), bé que en una gran majoria de casos el motiu de l'associació és aquest veïnatge transfronterer: és el que es coneix genèricament com a euroregions, o regions transfrontereres. També es pot indicar que en molts casos l'objectiu és específicament la gestió d'àrees frontereres, tot i que tampoc no sempre és així. La primera de les euroregions va ser *Euregio*, entitat sorgida el 1958 a la frontera entre Alemanya i els Països Baixos. Actualment, pràcticament totes les fronteres internes de la UE estan cobertes per aquest tipus d'entitats de cooperació, s'anomenin euroregions, comunitats de treball, eudistrictes o altres denominacions similars. A més, aquestes entitats també s'han establert en les fronteres amb països amb un elevat grau d'associació amb la UE, com és el cas dels Balcans. En molts casos, també van tenir un paper notable en l'etapa prèvia a la darrera ampliació cap a l'Est. La gran majoria s'agrupen en l'Associació de Regions Frontereres Europees (ARFE).

El sociòleg Markus Perkmann va fer una de les primeres aproximacions al tema des d'una perspectiva global (Perkmann, 2003). L'autor caracteritza la cooperació regional transfronterera a partir d'uns protagonistes (organismes públics, de caràcter subestatal, sense reconeixement del dret internacional) i uns objectius (inicialment resoldre problemes administratius quotidians derivats de l'efecte frontera: mobilitat laboral, infraestructures o espais naturals compartits, seguretat, etc.). La pràctica de la cooperació consolida els organis-

mes que la promouen, i els objectius s'amplien. Pel que fa a les euroregions, remarca la diversitat de vincles: la voluntat de cooperació és el denominador comú, per damunt d'aspectes més o menys comuns (geogràfics, històrics, lingüístics, econòmics...). Hi posa com a exemple la frontera germanopolonesa, que parteix d'una ruptura històrica encara no superada, i les iniciatives entre països dels Balcans. Els governs locals són sovint motors de les iniciatives; Perkmann detecta una major eficiència de la cooperació en l'escala local, on els objectius són més precisos.

Tot i la consolidació de les euroregions, no existeix encara un cens oficial d'aquestes entitats: la llista de l'ARFE només incorpora les que hi estan associades, i la UE no en té una de pròpia. Es pot estimar, però, que avui superen la xifra de 130. L'etapa de major creixement d'aquestes entitats es dona aproximadament entre 1990 i 2007, període que va de la creació del programa Interreg a la darrera ampliació comunitària (per a una quantificació i caracterització del desenvolupament de les euroregions: Oliveras, Durà i Perkmann, 2010). D'altra banda, aquest tipus d'organismes ha hagut de superar els recels dels estats, però una sèrie d'acords han anat donant garanties de continuïtat a aquestes iniciatives. El Consell d'Europa (CdE) hi va jugar un paper important en les etapes inicials, i l'ARFE ha estat també un assessor clau de les polítiques comunitàries en aquest àmbit. El CdE va treballar per a que es regulés la cooperació transfronterera de caràcter subestatal (1966), i va impulsar el Convenimarc de Madrid sobre cooperació transfronterera entre autoritats i comunitats territorials (1980), així com la Carta Europea d'Autonomia Local (1985). Al seu torn, l'ARFE recollia el 1981 les seves recomanacions en la Carta europea de les regions frontereres i transfrontereres. L'aprovació dels programes Interreg (Interreg I, 1990; II, 1994; i III, 1999) van suposar l'impuls definitiu a aquestes entitats, ja que asseguraven el finançament de les iniciatives sobre les quals es podia materialitzar la cooperació. Cal no oblidar altres programes menors que també hi ha contribuït (entre altres, RECITE, ECOS-Ouverture, Pacte...).

La formulació de la Cooperació Territorial Europea ha intentat, entre altres aspectes, assegurar la base jurídica de les regions transfrontereres. Cal tenir en compte que els acords entre entitats de diferents estats es trobaven amb la necessitat de validació de cadascun d'ells, ja que esdevenien acords de caràcter internacional. Malgrat els avenços assolits pels convenis abans esmentats, es mantenien llacunes importants en aquest terreny. Per tal de superar-ho, el 2006 es va crear la figura de l'Agrupació Europea de Cooperació Territorial (AECT): el maig de 2012 se'n registraven 28 (Comitè de les Regions, 2012). Aquesta figura té l'avantatge de tenir personalitat jurídica pròpia, i per tant, una major capacitat de maniobra sense requerir la validació d'altres instàncies. Cal dir, però, que l'experiència fins al moment és que les entitats reconvertides en AECT troben encara molts problemes, com la forta burocratització, i un marge de decisió en realitat menor del que s'esperava de la nova figura (Beltran, 2010). En els propers anys, de cara al període 2014-2020, les institucions

europées estan treballant en la revisió de les AECT a la llum dels primers passos donats. La proposta de nou Reglament apunta a una simplificació de la creació i el funcionament de les AECT, obrint-les a més a regions no pertanyents a la UE (Comissió Europea, 2012a).

2.2. Euroregions i comunitats de treball a l'Arc Mediterrani

En el marc de l'Arc Mediterrani, les experiències de caràcter euroregional s'inicien després de l'entrada d'Espanya a la CE. Cal esmentar com a precedents d'aquest interès la celebració el 1985 de la I Conferència Econòmica de la Mediterrània Nord-occidental –a les portes de l'adhesió– on els organitzadors parlaven d'una basta Euroregió que inclouria bona part de l'Arc. El 1989, el llavors alcalde de Barcelona, Pasqual Maragall, impulsà la Xarxa de Ciutats C-6, que agrupava Barcelona, Montpeller, Palma de Mallorca, Saragossa, Tolosa de Llenguadoc i València. Aquesta iniciativa des de l'àmbit local tingué certa vigència mentre Maragall es mantingué davant l'alcaldia. Amb poca diferència, el president de la Generalitat Jordi Pujol impulsava l'Euroregió Catalunya / Llenguadoc-Rosselló / Migdia-Pirineus el 1991, una iniciativa que quedaria més endavant estroncada per raons polítiques, quan Jacques Blanc –qui esdevindria primer president del Comitè de les Regions– va perdre les eleccions a la presidència de la regió Llenguadoc-Rosselló.

L'Euroregió es refà el 2004, ja amb Maragall a la presidència de la Generalitat catalana, sota un nou nom: Euroregió Pirineus Mediterrània (EPM). L'àmbit geogràfic també es redefinia, ja que s'hi van afegir inicialment Aragó i Balears, tot i que els aragonesos es van retirar per diversos conflictes territorials amb Catalunya. Tampoc no va anar endavant l'intent català d'incloure el País Valencià en l'Euroregió. La resta de territoris, en canvi, han mantingut fins avui el seu compromís de participació en la iniciativa. L'EPM ha pres una major consistència en relació a l'experiència anterior, gràcies en part a la seva estructura de paraigües de xarxes d'actors diversos (cambres de comerç, universitats, centres d'investigació, actors culturals...) que esdevenen ells mateixos els protagonistes de la cooperació euroregional. També ha estat una de les primeres euroregions en esdevenir –el 2009, ja sota la presidència de José Montilla a la Generalitat– Agrupació Europea de Cooperació Territorial.

Al caliu d'aquesta Euroregió, l'Arc Mediterrani ha vist néixer dues iniciatives més, de caràcter similar. D'una banda, el 2007 naixia l'Euroregió Alps Mediterrània, a cavall de 5 regions: la Provença-Alps-Costa Blava, Roine-Alps, la Vall d'Aosta, el Piemont i la Ligúria. El seu model va seguir molt de prop el de l'EPM, tot i que actualment es troba en una situació de quasi estancament per diferències polítiques a la banda italiana, i té paralitzada la constitució de l'AECT. La segona iniciativa ha estat entre les illes de l'Arc, i en realitat ha anat oscil·lant en la seva composició: una primera agrupació (Imedoc) va deixar pas a una proposta euroregional d'illes que no són estat de tota la Mediterrània

(Eurimed) formada per Balears, Còrsega, Sardenya i Sicília, a més de Creta, amb la intenció de fer de *lobby* davant la UE. El 2008 es constitueix també com a AECT. El 2009 es transforma en Archimed, amb Balears, Sardenya, Sicília i Xipre. El 2012 Sardenya ja no consta entre els seus membres.

Una altra figura han estat les comunitats de treball. Particularment relacionada amb l'àmbit del present dossier, el 1983 es constitueix la Comunitat de Treball dels Pirineus (CTP), que abasta totes les regions i Comunitats Autònomes en contacte amb la frontera pirinenca. Darrere el seu naixement es troba de nou la tasca del Consell d'Europa, que va promoure el 1982 una Conferència de Regions Pirinenques. El 2005 es va dotar d'un consorci, figura jurídica basada a Espanya, i que li suposa un millor reconeixement, el fa més operatiu (pot contractar personal i serveis). Un fet important és també que la constitució d'aquesta figura ha permès a la CTP ser la unitat de gestió del Programa Operatiu Espanya-França-Andorra (POCTEFA). Andorra, en no ser membre de la UE ni estar inclosa en el Tractat de Baiona entre França i Espanya de 1995 sobre cooperació de les respectives entitats territorials, estava exclosa del consorci, malgrat participar en els projectes impulsats pel programa. Aquesta situació ha canviat recentment, amb l'acceptació d'Espanya i França d'ampliar Baiona a Andorra, i la modificació dels Estatuts del Consorci, que incorporarà per tant el país pirinenc com a membre de ple dret.

Centrant-nos ja només en el Pirineu català, a banda de l'EPM i la CTP, avui s'està desenvolupant un conjunt d'iniciatives de cooperació transfronterera d'abast més local, els àmbits d'actuació de les quals fins i tot en alguns casos es superposen. Aquests exemples permeten fer entendre també la versatilitat de l'ús de la figura de l'AECT, ja que no té a veure amb un determinat nivell administratiu ni amb unes característiques específiques de cooperació territorial, sinó que, per contra, volgudament intenta cobrir tota la varietat possible d'àmbits estables de cooperació transfronterera. Es poden esmentar l'Eurodistricte de l'Espai Català Transfronterer (àmbit territorial de la província de Girona i el Departament dels Pirineus Orientals, amb participació sobretot d'institucions locals i comarcals, entre d'altres, d'ambdós costats, i una AECT prevista), així com l'Hospital comú transfronterer de la Cerdanya, avui gairebé enllestit, i també amb AECT sol·licitada.

Per últim, encara en l'escala de l'Arc Mediterrani, i tot i no pertànyer al format de les euroregions, cal fer esment de l'Associació Arc Llatí, que agrupa col·lectivitats territorials (províncies i administracions locals de segon nivell) pertanyents a Itàlia, França, Espanya i Portugal, i que cooperen des de 1999, bé que es van constituir oficialment com a associació el 2002.

2.3. El paper de la Política Regional Europea i els programes operatius

Avui aquest tipus de cooperació es vehicula en part en forma de programes, que permeten el finançament de projectes concrets seguint directrius estratègi-

ques. En l'actualitat aquests programes s'encaixen dins la nova política regional europea, que ha afegit a les anteriors polítiques de cohesió social i econòmica, una tercera línia: la cohesió territorial, finançada amb els fons estructurals de la UE (concretament, el FEDER). Aquesta nova línia ha estat integrada també dins l'agenda territorial de l'Estratègia Europea 2020. Dins les sis "prioritats territorials" que recull l'estratègia, la tercera es refereix a la "Integració territorial en regions funcionals transfrontereres i transnacionals" (Ministers Spatial Planning and Territorial Development, 2011). Aquest és l'objecte actual, doncs, de la Cooperació Territorial Europea (CTE), que es constitueix en l'hereva de l'exitós programa Interreg.

La CTE s'estructura per al període 2007-2013 a través de programes operatius de cooperació transfronterera, transnacional i interregional, seguint un esquema ja adoptat per Interreg III. Per exemplificar-ho amb els programes que afecten la franja pirinenca mediterrània, les iniciatives en marxa són les següents:

- a) Programes de cooperació territorial transfronterera: l'esmentat Programa Operatiu Espanya-França-Andorra (POCTEFA). A més, pel que fa a l'Arc Mediterrani, el Programa de cooperació transfronterera França-Itàlia Marítim inclou les regions de Còrsega, Sardenya, la Ligúria i la Toscana, a més de Mònaco.
- b) Cooperació territorial transnacional: compta amb el programa de cooperació transnacional del Mediterrani (MED, són només estats europeus), i el programa de l'espai sud-oest europeu (SUDOE). Aquest darrer programa abasta Portugal, Gibraltar, Espanya –excepte Canàries– i, en el cas de França, les regions d'Aquitània, Alvèrnia, Llenguadoc-Rosselló, el Llemosí, Migdia-Pirineus i Poitou-Charentes.
- c) Cooperació territorial interregional i xarxes: incorpora el programa Interreg IVC (temàtic: innovació i medi ambient), la xarxa urbana URBACT II, la xarxa de serveis Interact i el programa ESPON. Cal dir que el reglament que la Comissió Europea prepara, per establir mesures de suport a la CTE per al període 2014-2020 es basa en aquesta mateixa estructura en tres grans àmbits (Comissió Europea, 2012b).

3. Paper comú de l'Arc Mediterrani en la política de veïnatge europea

Si ens referim a cooperació territorial a la UE, també cal tenir present el que s'anomena la dimensió exterior, és a dir, la que es realitza amb els territoris de les fronteres exteriors de la UE des d'àmbits subestatal. En aquest sentit, aquells que conformen l'Arc Mediterrani tenen en comú formar una primera línia territorial envers els seus homòlegs de la ribera sud. Per tant, el seu paper en la cooperació en l'àmbit euromediterrani segurament serà cada

vegada més important. Per això és interessant assenyalar algunes referències a aquesta qüestió.

El marc de la cooperació exterior s'ubica actualment en la Política Europea de Veïnatge (PEV) definida el 2004, un any després de l'establiment de l'Estratègia Europea de Seguretat. Aquesta estratègia proclama com a objectius el reforç de la seguretat amb els veïns de l'Est i de la conca mediterrània, i la promoció d'un ordre mundial basat en el multilateralisme. Pel que fa a la PEV, actualment es basa en un conjunt d'acords bilaterals de la UE amb els diferents països veïns, reforçat amb unes estratègies regionals a l'Est, el Mar Negre i la Mediterrània.

3.1. Plans d'Acció, estratègies regionals, i altres actors de la cooperació mediterrània

D'una banda, la cooperació entre la UE i cada país es concreta a través dels Plans d'Acció (fins al moment n'hi ha signats 12), els quals es financen a través de l'anomenat Instrument de la Política Europea de Veïnatge (conegut sobretot per les seves sigles en anglès, ENPI). Dins aquest context, s'ha contemplat que la Cooperació transfronterera entre entitats subestatsals pugui reforçar aquesta política de veïnatge a través de programes propis. En el cas del Mediterrani, es va aprovar dins l'ENPI 2007-13 el Programa de la Conca del Mar Mediterrani (CBC-MED), que incorpora les regions riberenques i les illes de l'Arc Mediterrani (però a l'altra riba, el Marroc per ara no hi participa per raons polítiques). Un altre d'aquests programes més localitzat territorialment, el Programa de Cooperació Transfronterera Espanya–Fronteres Exteriors (POCTE-FEX), només cobreix Andalusia, Ceuta, Melilla i les illes Canàries, així com les regions del Marroc properes a aquests territoris. Però no considera, per exemple, la possibilitat de participació de territoris prou propers i amb estrets vincles històrics, com ara Múrcia, País Valencià o les Balears.

Actualment existeixen tres estratègies regionals: el Partenariat de l'Est (2008), la Sinergia del Mar Negre (2008), i la Unió per la Mediterrània (UpM, 2009). Formen la UpM tots els estats de la UE, així com tots els de la resta de la conca mediterrània, i és continuació de l'anomenat Procés de Barcelona o Partenariat Euromediterrani de 1995, on per primera vegada Europa signava conjuntament una sèrie d'acords amb els seus veïns del sud. En aquest sentit, va ser rebutjada la iniciativa francesa de constituir una àrea formada només per estats mediterranis, entre els que semblava clar que el pes de França hi seria molt notable. Així mateix, existeix una "dimensió regional" de la UpM, l'ARLEM (Assemblea Euromediterrània d'Autoritats Regionals i Locals). La UpM ha tingut fins avui uns resultats molt magres, fruit en bona part de les difícils relacions polítiques que es donen en el seu interior, però també d'un escàs reconeixement real i d'uns objectius mal orientats, a banda d'un dèbil finançament, si ho comparem amb el gruix de la cooperació que des d'Europa es continua canalitzant a través d'acords bilaterals entre estats. Pel que fa a

l'ARLEM, semblaria un àmbit més ben preparat per esquivar les dificultats de la diplomàcia internacional, però de moment es veu paralitzat per les mateixes raons abans assenyalades. La crisi econòmica global, que afecta especialment Europa, no ajuda tampoc de moment a millorar aquestes expectatives.

També s'ha de tenir present que el diàleg entre Europa i la Mediterrània també s'ha vehiculat des d'altres iniciatives internacionals: algunes d'àmbit més ampli que la UE (OSCE des del procés d'Helsinki de 1975, l'OTAN amb el Diàleg Mediterrani des del 1994), o d'altres incloent només alguns estats europeus (Fòrum Mediterrani, signat a Alexandria el 1994; o el Fòrum per al Diàleg 5+5, des del 1990, que inclou els estats de la Mediterrània occidental).

Finalment, cal no oblidar l'acció d'escala regional i, en menor mesura, local (aquesta, a través de línies de cooperació descentralitzada). En el cas d'Espanya, s'ha d'indicar que el Ministeri d'Afers Exteriors té entre les seves funcions els projectes de cooperació directa amb la ribera sud, però també la coordinació de les iniciatives d'altres ministeris. És un fet que, cada vegada més, les regions europees tenen oficines directes a l'exterior, i en el cas de les de l'Arc Mediterrani, la ribera sud-occidental n'és també una de les àrees prioritàries.

3.2. Davant un nou experiment europeu: una macroregió per a l'Arc Mediterrani?

L'ampliació europea a 27 Estats ha estimulat la reflexió sobre les escales adequades de la cooperació territorial, i la conseqüent distribució de recursos per part de la UE. En aquesta línia, s'ha obert un debat entorn al concepte de les anomenades "macroregions". La proposta ha tingut una primera concreció en l'Estratègia per a la Regió del Mar Bàltic, una primera macroregió reconeguda el 2009 per la UE com a experiència pilot que podria estendre's a altres àrees (Comissió Europea, 2009). La cooperació territorial entorn del Bàltic té –sense necessitat de referir-se a la Lliga Hanseàtica– una notable tradició en l'etapa contemporània, inclús molt abans de la seva incorporació a la Comunitat Europea. A més, hi han participat els diversos nivells de govern, des dels municipis fins als estats, en un cas notable de governança multinivell, no exempt de lògiques dificultats. Avui aquesta cooperació té també un paper en la relació europea amb la veïna Rússia, igual com fa una dècada va ser clau per a l'aproximació de les tres repúbliques bàltiques, prèvia al seu accés a la Unió.

Pel que fa a l'Estratègia Bàltica, cal dir que s'ha establert un marc força restrictiu per al seu desenvolupament, per la lògica por de les institucions comunitàries a no generar més complexitat institucional i legislativa ni –especialment en el context de crisi econòmica– obrir una nova via de despeses que no pogués ser assumida. Així, s'ha delimitat l'àmbit de la cooperació a partir del principi conegut dels *Tres NO*: "no a noves institucions; no més legislació; i no a un finançament específic". Les accions que sorgeixin en el marc de la UE, doncs, s'hauran de basar en els organismes i recursos preexistents, bé que pu-

guin ser redefinits a una nova escala que fos considerada més eficient. Entre els temes que es consideraven prioritaris hi ha els relacionats amb la gestió de l'espai marítim: tràfic, descontaminació, transport energètic, etc.

Ja han sorgit les crítiques a un model que sembla massa rígid, però segurament encara és massa aviat per valorar-ne els resultats. Tot i així, la UE ja va aprovar el 2011 una segona estratègia, la de la Regió del Danubi, que incorpora un conjunt d'Estats entorn a la conca d'aquest riu, incloent-hi sis de no pertanyents a la Unió: Bòsnia i Hercegovina, Croàcia, Moldàvia, Montenegro, Sèrbia i Ucraïna. Així doncs, queda clar que un aspecte important de les macroregions pot ser la cooperació territorial també com a instrument de la política de veïnatge europea. La figura de les macroregions ha rebut suport en la proposta de noves mesures per a la cooperació territorial europea per al període de 2014-20. En concret es preveu que la modalitat de cooperació transnacional inclogui les estratègies macroregionals, que a més s'inclouen entre les prioritats d'inversió del FEDER (Comissió Europea, 2012b, especialment l'exposició de motius, i l'art. 6b de la proposta de Reglament).

La referència a les macroregions és oportuna aquí pel que fa a l'àmbit de l'Arc Mediterrani. A Europa ha sorgit el debat sobre si caldria definir una o més àrees macroregionals a la Mediterrània (Tourret i Wallaert, 2010; Stocchiero 2010 i 2011). És un debat encara tendre, quan encara no està clara la funció ni el funcionament d'aquests àmbits. I a més, avui es troba afectat pels profunds canvis al món àrab mediterrani. Dit això, les postures es divideixen entre els qui defensen que una sola macroregió mediterrània facilitaria el seu encaix en la iniciativa de la Unió per la Mediterrània i la seva dimensió territorial (ARLEM), i els qui apunten que caldria establir una divisió entre una macroregió adriaticojònica, i una altra a la Mediterrània occidental. Òbviament, l'opció per una o altra estratègia varia en funció de quins objectius es voldran perseguir. Amb independència d'això, un altre debat és el paper que hi tindrien els diferents nivells de govern en aquest sistema multinivell. En el cas de la Mediterrània occidental ens trobem amb estats molt més extensos que al Bàltic, per exemple, i semblaria lògic que l'escala regional hi tingués un major protagonisme, i també la local. Les regions i ciutats de l'Arc Mediterrani, a banda i banda del Pirineu, tindrien, doncs, un paper important a jugar-hi, no només en el context europeu, sinó també incorporant les regions i ciutats veïnes de la riba sud. Així s'ha defensat, per exemple, en la Segona Conferència Econòmica de la Mediterrània Nord-occidental, celebrada a Barcelona el juny de 2011 (Fundació CCC i altres, 2011).

4. Reflexions finals: avenços, limitacions i perspectives futures

Valorar la Cooperació Territorial a banda i banda del Pirineu, i en el marc de l'Arc Mediterrani, vol dir parlar dels seus avenços en les darreres dècades,

de les seves limitacions, i també de les perspectives futures que s'estan obrint o bé que serien desitjables.

a. Avenços: el camí irreversible de la cooperació territorial

Algunes de les línies principals de cooperació s'han descrit al llarg de l'article, que no podia ser exhaustiu. Associacions d'entitats, cooperació de centres d'investigació i universitats, llaços empresarials i fluxos turístics creixents, entre altres dinàmiques, formen part de la trama que imparablement es va teixint a través de les fronteres. Les institucions ja establertes, com ara l'Euroregió Pirineus Mediterrània, la Comunitat de Treball dels Pirineus, l'Eurodistricte o l'Hospital transfronterer, són entitats pioneres, i per això mateix, obligades a obrir-se camí en una selva espessa de legislacions i estructures polítiques que no han estat pensades per a aquesta funció, ans al contrari: per evitar la ingerència externa, entesa com a una amenaça. En aquest sentit, el camí recorregut en poc temps, malgrat fracassos i canvis de rumb, és essencialment positiu i –sobretot– irreversible. A les zones frontereres és on probablement els mapes mentals estan canviant més ràpidament. Més enllà, es tracta sobretot d'una creixent experiència d'aproximació institucional i també d'un reconeixement internacional a l'empara de la Unió Europea.

b. Limitacions: fragilitat institucional i desconexió de mapes mentals

Si la tendència en el mitjà termini és optimista, també és cert que existeixen avui dificultats molt importants que llastren la cooperació territorial. Només m'entretindré en dues d'especialment significatives.

En bona part, els problemes deriven d'unes estructures encara molt tendres: la disparitat de competències polítiques en l'escala regional i també local; la fragilitat de l'entesa entre els governs que cooperen, obligada a renovar-se amb cada cicle electoral; l'encara important debilitat orgànica dels instruments de cooperació (com ara les AECT) al costat d'uns minúsculs pressupostos... Tot plegat fa difícil portar endavant projectes d'una mínima envergadura, i demana molta paciència als seus gestors. El moment actual de crisi també accentua les dificultats a la cooperació, sovint vista com una política menys necessària, i fins i tot allunyada de la tasca dels departaments sectorials de cada administració.

Més enllà, però, de l'encara delicada trama institucional, hi ha unes altres limitacions derivades d'un fet més ampli i intangible, però segurament molt més important pel que fa als seus efectes. Em refereixo als mapes mentals imperants, uns mapes construïts al llarg de segles per les estructures polítiques vigents, que estableixen una rígida jerarquia territorial, i que es perpetuen diàriament a través dels mitjans de comunicació. Així, podem obtenir sense gaire esforç informació de la nostra ciutat, de la nostra "regió" i el nostre

Estat, per passar a continuació a l'escala internacional. Però dins d'aquesta lògica, podem ser completament ignorants d'allò que succeeix en aquell territori veí més enllà de la frontera. Entre Catalunya i el Llenguadoc-Rosselló, per exemple, ja no hi ha dificultats de desplaçament físic, però la distància en termes del mapa mental és encara enorme. Cal dir que això és també veritat fins i tot entre territoris veïns d'un mateix Estat, com ara l'Aragó i Catalunya, ja que l'efecte jeràrquic de la informació hi té uns resultats molt similars. Crec que aquesta és una conclusió geogràfica d'una importància sovint massa poc valorada.

c. Perspectives: noves línies de cooperació, nous actors, noves estratègies

Pel que s'ha dit fins aquí, és clar que queda molt camí per recórrer en l'àmbit de la cooperació territorial. Hi ha multitud de temes en els quals es pot anar avançant, aquí se'n poden apuntar alguns. Aquests nous camins demanen també la implicació de nous actors i l'exploració de noves estratègies, que contribuiran així a estrènyer i fer més sòlides les relacions entre els diferents territoris.

Un exemple és la cooperació en l'escala local: aquesta és una necessitat més sentida en la proximitat transfronterera, però que tindria un efecte notable si s'ampliés més enllà. Algunes mostres: la recuperació de l'antiga xarxa de capitals C-6 (variant-ne, si cal, la composició, els objectius...), la consolidació de la xarxa de ciutats que ha impulsat l'alta velocitat i l'eix mediterrani de mercaderies, la cooperació entre les ciutats-port de l'Arc Mediterrani, l'associació de les ciutats de l'eix viari de l'E-9, el reforç de l'Associació Arc Llatí... La incorporació de l'escala local podria facilitar, a més, la participació de nous actors privats dels àmbits econòmic, social, cultural, etc, que podrien contribuir a densificar la trama dels vincles territorials.

En un altre àmbit, la millora de la connectivitat del transport en tota l'àrea transpirinenca i l'Arc Mediterrani és una assignatura pendent. L'alta velocitat pot comportar un canvi notable en aquest sentit, fent més curts els temps de desplaçament i reduint la dependència del transport rodat. La multidireccionalitat dels fluxos es podria ampliar substancialment amb una oferta de vols *low cost* que cobris millor les principals ciutats de la zona. La demanda d'aquestes solucions està creixent. Les illes en serien beneficiaris especials, per la seva òbvia superior dependència d'aquestes solucions.

Ja s'ha apuntat la importància de la diversificació dels mapes mentals. En aquest punt, els mitjans de comunicació hi tenen un paper essencial. Ara bé, aquí hi ha una qüestió clau, i és que els mitjans es mouen en el context d'una forta competència, i buscant maximitzar audiències i lectors. En aquest sentit, la jerarquia territorial de la informació imposa una forta inèrcia, a la que se suma en aquest cas la barrera lingüística que manté viva la frontera. Per a superar aquest obstacle cal una visió clara i una acció decidida des de

l'àmbit públic, al costat d'una aposta valenta per part del sector privat, que ajudin a promoure la dissolució de les fronteres mentals (i també les reals) existents.

Per últim, pel que fa a la dimensió exterior, els territoris a banda i banda del Pirineu podrien jugar un paper important en la Política Europea de Veïnatge: una estructura de tipus macroregional podria ser un instrument útil per actuar en la primera línia de la Mediterrània occidental, en el marc més ampli de les estructures euromediterrànies actuals. La seva posició geogràfica i la menor dependència de la política internacional, podrien agilitzar, des de Marsella i Montpeller, des de Barcelona, València o Palma, i també des de Gènova o Càller, i encara les ciutats de la riba sud, una integració que avui encara troba massa dificultats per a esdevenir realitat.

Bibliografia

- BEL, Germà (2011). *Espanya, capital París*. Barcelona: La Campana.
- BELTRAN, Susana (2010). "Els organismes de cooperació territorial a Europa: una mirada cap al futur". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 56/1, monogràfic "Arc Mediterrani, Euro-regions i cooperació transfronterera", p. 57-69.
- BRAUDEL, Fernand (1958). "La longue durée". *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, núm. 13/4, p. 725-753.
- (1990). *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Vol. 1: "La part du milieu". París: Armand Colin (Le livre de poche) [1949].
- BRUNET, Roger [dir.] (1989). *Les villes «européennes». Rapport pour la DATAR*. Montpeller-París: GIP RECLUS / La Documentation Française.
- CAMIÀDE, Martina (2001). "Els tractats de bon veïnatge i drets entre les Valls d'Andorra i les comunitats pastorals veïnes". *Estudis d'Història Agrària*, núm. 14, p. 123-127.
- COMISSIÓ EUROPEA (2009). *Comunicación de la Comisión al Parlamento Europeo, al Consejo, al Comité Económico y Social Europeo y al Comité de las Regiones acerca de la Estrategia de la Unión Europea para la Región del Mar Báltico*. Brussel·les: COM (2009) 248/4 (document en línia).
- (2012a). *Propuesta de Reglamento del Parlamento Europeo y del Consejo por el que se modifica el Reglamento (CE) nº 1082/2006 del Parlamento Europeo y del Consejo, de 5 de julio de 2006, sobre la Agrupación Europea de Cooperación Territorial (AECT) en lo que se refiere a la clarificación, la simplificación y la mejora de la creación y la puesta en práctica de dichas agrupaciones* (document en línia).
- (2012b). *Propuesta de Reglamento del Parlamento Europeo y del Consejo por el que se establecen disposiciones específicas relativas al apoyo del Fondo Europeo de Desarrollo Regional al objetivo de cooperación territorial europea* (document en línia).
- COMITÉ DE LES REGIONS (2012). *Lista de agrupaciones europeas de cooperación territorial cuya constitución ha sido notificada al Comité de las Regiones de la Unión Europea de conformidad con el artículo 5 del Reglamento (CE) nº 1082/2006 del Parlamento Europeo y del Consejo. Bruselas, 25 de mayo de 2012* (document en línia).
- DURÀ, Antoni; XAVIER OLIVERAS (2010). "Cooperación Territorial y articulación del Arco Mediterráneo". *Papeles de Geografía*, núm. 51-52, p. 95-104.
- [ed.] (2010). "Arc Mediterrani, euroregions i cooperació transfronterera", dossier monogràfic. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 56/1.

- FÁBREGAS GARCÍA, Adela (2001). "Transportes y comunicaciones en la Europa bajomedieval", dins: Salvador SÁNCHEZ-TERÁN *et al.* [ed.]. *La formación del espacio histórico: transportes y comunicaciones*, Salamanca: Ediciones de la Universidad de Salamanca, p. 105-148.
- FERNÁNDEZ DE CASADEVANTE, Carlos (1985). *La frontera hispano-francesa y las relaciones de vecindad. Especial referencia al sector fronterizo del País Vasco*. Bilbao: UPV.
- FUNDACIÓ CCC *et al.* (2011). *II Conferència Econòmica de la Mediterrània Nord-Occidental. "La Cooperació Territorial a la Mediterrània Occidental". Barcelona 6 i 7 de juny de 2011. Conclusions*. Barcelona: Fundació Congrés de Cultura Catalana, Institut Universitari d'Estudis Europeus, Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- LUCH, Ernest (1976). *La via valenciana*. València: Eliseu Climent.
- MINISTERS SPATIAL PLANNING AND TERRITORIAL DEVELOPMENT (2011). *Territorial Agenda of the European Union 2020. Agreed at the Informal Ministerial Meeting of Ministers responsible for Spatial Planning and Territorial Development, on 19th May 2011*, Gödöllő, Hungary.
- PERKMANN, Markus. (2003). "Cross-border regions in Europe. Significance and drivers of regional cross-border co-operation". *European Urban and Regional Studies*, núm. 10/2, p. 153-171.
- OLIVERAS, Xavier (2009). *La construcció metageogràfica de l'Arc mediterrani*. Tesis doctoral inèdita. Bellaterra: Univ. Autònoma de Barcelona, 2 vols. [Document en línia. www.tdx.cat Tesis en Xarxa, UAB].
- OLIVERAS, Xavier; Antoni DURÀ (2011). "Cooperación transfronteriza en el Pirineo Mediterráneo", dins: Francisco LETAMENDIA [ed.]. *Pueblos y fronteras en los Pirineos y el altiplano andino*. Madrid: Fundamentos, p. 49-64.
- OLIVERAS, Xavier; Antoni DURÀ; Markus PERKMANN (2010). "Las regiones transfronterizas: balance de la regionalización de la cooperación transfronteriza en Europa (1958-2007)". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 56/1, monogràfic "Arc Mediterrani, Euroregions i cooperació transfronterera", p. 21-40.
- RONCAYOLO, Marcel (1990). *L'imaginaire de Marseille. Port, ville, pôle*. Marsella: Chambre de Commerce et d'Industrie de Marseille. Vol. V: "Histoire du commerce et de l'industrie de Marseille, XIXe-XXe siècles".
- SAHLINS, Peter (1993). *Fronteres i identitats: la formació de França i Espanya a la Cerdanya, segles XVII-XIX*. Vic: Eumo.
- STOCCHIERO, A. (2010). The geopolitical game of the European Union strategy for macro-regions: Where does the Mediterranean stand? *CeSPI, Working Paper*, núm. 74/2010 [document en línia: www.cespi.it].
- (2011). "The external dimension of the European Union. Macro-regional strategies in the Mediterranean". *CeSPI, Working Paper*, núm. 77/2011 [document en línia: www.cespi.it].
- TOURRET, Jean-Claude; Vincent WALLAERT [ed.] (2010). *Proyecto Medgovernance. 3 escenarios para un enfoque macroregional en el Mediterráneo*. Marsella: Institut de la Méditerranée [Document en línia. www.medgov.net].